

Віктор Андрущенко

доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, культура,
освіта, наука, учитель, європейські стан-
дарту, виховання.

*Аналізуються проблеми та за-
вдання впровадження проекту «Пе-
дагогічна конституція Європи»,
спрямованого на підготовку ново-
го вчителя для об'єднаної Європи
XXI століття; зазначається, що
саме вчитель має взяти на себе від-
повідальність за духовну атмосфе-
ру і моральні якості європейської
спільноти; задля цього (відповідно
до Проекту) учитель має володіти
найновішими знаннями, практично
спрямованими компетентностя-
ми, інтегративним світоглядом та
гуманістичними цінностями; серед
основних компетентностей особли-
ве значення мають: 1) предметно-
знаннява компетентність; 2) ко-*

УДК 17.022.1:130.122:37.03 (4+477)
DOI 10.31392/NPU-VOV.202.3(78).01

**ЕФЕКТИВНІСТЬ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ВЧИТЕЛЯ
(ПРОБЛЕМА
ВПРОВАДЖЕННЯ
«ПЕДАГОГІЧНОЇ
КОНСТИТУЦІЇ
ЄВРОПИ»)**

© Андрущенко В., 2020

*мунікативна компетентність (зо-
крема, сучасний учитель має віль-
но володіти кількома європейськи-
ми мовами); 3) компетентність
європейської самоідентичності;
4) компетентність справедливос-
ті; 5) лідерська компетентність;
6) дослідницько-аналітична компе-
тентність; 7) здатність навчати-
ся впродовж усього життя; 8) ем-
патія – здатність розуміти пере-
живання учня чи студента та спів-
переживати в процесі спілкуван-
ня. Такі компетентності сучасно-
го вчителя є запорукою того, що
він професійно й послідовно зможе
формувати у своїх учнів підвалини
європейської ідентичності. Автор
наголошує, що педагогічна освіта
має забезпечити поєднання знань
навчальних предметів та знань,
умінь і навичок з педагогіки, мето-
дики та дидактики, аналізує філо-
софію навчально-виховного процесу
нового європейського типу.*

к зазначили у свій час представники педагогічної спільноти європейського простору, діти, батьки, громадськість, суспільство загалом потребують нового вчителя, «здатного виконати покладену на нього історичну місію. Завдання його підготовки цілком і повністю покладається на педагогічні університети, які мають здійснити ряд організаційних, змістовних і методологічних трансформацій, розпочати процес формування нового вчителя за єдиною європейською системою деідеологізованих і департизованих цінностей, базовими серед яких є толерантність, демократія, миролюбство, справедливність і солідарність» [13, с. 37].

Фахівці також виокремлюють найважливішу компетентність педагога XXI століття – забезпечити навчальне середовище, яке сприяє благополуччю кожної дитини і формує її багатий духовний світ (Педагогічна конституція Європи. Ст. 6.3) [20]. На наше переконання, саме гуманістичне освітнє середовище є простором формування європейської ідентичності, коли на всіх етапах навчально-виховного процесу прищеплюються цінності та принципи єдиної системи в різноманітті європейської спільноти.

Незважаючи на різні позиції щодо освітніх цілей та ролі професіоналізму вчителів у країнах Європейського Союзу, педагоги повинні сприяти індивідуальному розвитку дітей та молодих людей; керуванню процесами навчання та виховання молоді; розвитку всієї школи як «навчального колективу», підтриманню зв'язку зі світом, а також володіти компетентностями: а) на рівні викладання – це проведення та керування процесами навчання, індивідуальний підхід до кожного учня, вміння правильно оцінювати знання; б) на рівні організації та реалізації навчального процесу – це навчання іншомовній культурі, впровадження нових навчальних акцентів, вміння об'єднувати студентів з особливими потребами; в) на рівні «робота з учнями» – умін-

ня працювати в команді, вміння розвивати та досягати мети, використовувати сучасні інформаційні технології, брати участь у міжшкільних та міжнародних програмах; керувати та підтримувати лідерство в колективі [26, р. 29].

Загалом високий професіоналізм і компетентності вчителя спрямовуються на формування повноформатного суб'єкта європейського процесу – людини глибоких знань і культури, носія гуманістичної філософії, світогляду і моралі, національних і загальнолюдських цінностей, виховання вмінь, потреби і прагнення їх реалізації в європейському і світовому життєвому просторі (Педагогічна конституція Європи. Ст. 6.4).

Як переконливо доводять науковці, «Конституція» змінює історичну місію сучасного вчителя. Адже майбутнє кожного народу, країни і співдружність народів значною мірою залежать від якісної підготовки майбутніх педагогів, які мають внести в середовище (і душу!) покоління благородні ідеї і цінності. Бездуховність руйнує; духовність – окрилює, стверджує, надихає на творчість. Учитель має протиставити бездуховності систему цінностей, які звеличують людину, повертають її до справжньої культури, спонукають до співпраці. Нині європейські країни пропонують розмаїття моделей здійснення такої підготовки вчителя як за змістом, так і за формою. Об'єднувальні освітні процеси, що відбуваються в сучасній Європі, спонукають до пошуку спільних засад складної архітектури професійної підготовки педагогів. Педагогічна конституція Європи передбачає визначення єдиної ціннісної та методологічної платформи підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI ст. Документ також висвітлює основні параметри педагогічної освіти, як-то принципи її розвитку, зміст, умови, очікувані результати реалізації [3, с. 6].

Процес інтеграції освітніх систем на теренах Європи та подальше впровадження єдиної стратегії їх розвитку в річищі цін-

ностей об'єднаної Європи є потужним інструментом під час формування європейської ідентичності.

Матвієнко О. стверджує, що процеси взаємопроникнення педагогічних ідей і парадигм сприяють інтеграції в межах європейського континенту, здійснюється така освітньо-інтелектуальна інтеграція на двох рівнях – державному і вищівському, що й засвідчили сучасні ґрунтовні наукові роботи та розвідки. Як показало дослідження, проведене вітчизняними науковцями, провідними чинниками, що зумовлюють різноманітність та особливості національних систем, моделей професійної підготовки вчителів і одночасно ведуть до спільних тенденцій розвитку педагогічної освіти в країнах Західної Європи, можна вважати: відповідні історичні, політичні та соціальні контексти; особливості культурно-національних традицій, переконань та поглядів щодо вчителя, його статусу, ролі, компетентності та професійних функцій; сучасні міжнародні педагогічні ідеї: інтеграція, професіоналізація, фундаменталізація, універсалізація [18, с. 383–384].

Стратегічна спрямованість освіти ЄС до інтеграції та плюралістичність технологій, програм, методик підготовки педагогів на теренах Європи дає змогу втілювати нові підходи до формування громадянина європейської спільноти. У цьому процесі сам учитель повинен бути готовий втілювати (запропонувати) новітні засоби формування європейської ідентичності в межах навчально-виховного процесу. Задля реалізації цієї мети в країнах ЄС застосовується декілька моделей навчання педагогів, які відповідають принципам і цінностям «Педагогічної конституції Європи».

До основних моделей педагогічної підготовки в країнах Європейського Союзу дослідники відносять паралельну, інтегровану та послідовну. Паралельна модель будується за принципом паралельного вивчення всіх складових навчальної програми впродовж усього терміну підготовки вчителя. Відповідно до інтегрованої моделі вивчен-

ня складових навчальної програми відбувається у взаємозв'язку з певними темами та завдяки інтеграції теорії з практикою. Послідовна модель передбачає вивчення загальних і спеціальних дисциплін на першому етапі навчання, а вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу й навчальну практику – на другому, завершальному етапі. З-поміж варіантів послідовної моделі найбільшого поширення набула «цюріхська модель», відповідно до якої психолого-педагогічна підготовка здійснюється раніше від вивчення спеціальних дисциплін і методик їх викладання.

Запровадження у навчальний процес модульних програм підготовки з використанням навчальних планів за принципом циклічної структури призвело до збільшення кількості структурних модифікацій підготовки вчителів у країнах Західної Європи. Суть принципу циклічності полягає в розподілі курсів навчання на самостійні періоди, упродовж яких студент опановує певну систему знань, умінь та навичок із майбутнього фаху. В окремих країнах Європи студентам дають право самостійно визначати черговість навчальних модулів, що своєю чергою призводить до великої кількості індивідуальних навчальних планів. Якщо розглядати відмінності між однофазною та двофазною моделями базової підготовки вчителів, то варто зазначити, що, завершивши базову підготовку за однофазовою моделлю, молодий фахівець (учитель) може обіймати педагогічну посаду. У випадку двофазової моделі теоретична підготовка майбутніх фахівців відбувається у вищому навчальному закладі (тобто це є перша фаза), а практична підготовка (друга фаза) відбувається в школі, а також спеціалізованих регіональних центрах. Саме тому практична підготовка в школі поєднується з навчанням на спеціальних курсах, під час яких подаються методики викладання спеціальних дисциплін і вивчаються питання психолого-педагогічної підготовки. Відповідно до двофазної моделі статус учителя можна одержати лише після успішного

завершення другої фази навчання, захисту диплома та складання державного іспиту [12, с. 41].

Отже, сучасні підходи до підготовки майбутніх учителів у країнах Європи дозволяють виокремити низку характерних рис європейської освіти, які позитивно впливають на формування європейської ідентичності: підготовка педагогів у вищих навчальних закладах, двоступенева освіта, розвиток у студентів навичок працювати з учнями з урахуванням соціокультурних особливостей, формування у них готовності до професійної мобільності, до навчання впродовж усієї професійної діяльності, створення умов для стажування за кордоном [19, с. 311–312].

Посилення суспільної ролі вчителя, інтенсифікація освіти загалом та педагогічної зокрема, безумовно сприяє створенню нової якості процесу формування європейської ідентичності в «інформаційному суспільстві» та «суспільстві знань».

Розвиваючи зазначену ідею, наголосимо, що педагог є центральною фігурою розвитку «суспільства знань». Як констатується у статті 7.1. «Педагогічної конституції Європи», «суспільство знань» вимагає креативності, глобальної компетентності і мобільності, критичності та нестандартності як від випускників сучасних шкіл, так і від учителів, які мають володіти широким спектром педагогічних стратегій (стратегій навчання), що забезпечують максимальне поліпшення учнівських досягнень.

«Суспільство знань» як інтелектуальне й культурне середовище у демократичних країнах є питомим тлом для утвердження європейської ідентичності. Це пов'язано з тим, що європейська ідентичність не може бути нав'язана, вона може бути лише усвідомлена як інтелектуальна, культурна, моральна та громадянська позиція людини. На сьогодні науковці ведуть мову не тільки про «суспільство знань» як загальну категорію, а й про «Європу знань» – як приклад її втілення в конкретних країнах. Відповідно освітян-

ська спільнота є невід'ємною складовою цього інтелектуального простору.

З погляду І. Гамерської, «Європа знань» тепер широко визнана як незамінний чинник соціального і людського зростання і як обов'язковий компонент для об'єднання і збагачення європейського громадянства, що сприяє наданню необхідної компетентності для гідної зустрічі проблем і викликів нового тисячоліття, а так само, розуміння загальних цінностей і приналежності до загального соціального і культурного простору [8, с. 127].

У цьому контексті фахівці вважають, що потрібно вжити заходів для більш тісної взаємодії між вищою освітою і системами наукових досліджень в європейських країнах. Європейський простір вищої освіти, що створюється, виграє від взаємодії з європейським простором наукових досліджень, укріпивши тим самим фундамент Європи, заснований на знаннях. Метою цієї взаємодії є збереження багатой культурної і мовної різноманітності Європи, заснованої на її духовній спадщині, й підвищення потенціалу її інноваційного і соціально-економічного розвитку шляхом удосконалення взаємодії між європейськими вищими навчальними закладами [11].

Для подальшого утвердження «Європи знань», як підґрунтя формування європейської ідентичності, вкрай важливим є зростання ролі університетів у зміцненні демократичних суспільств і посиленні суспільної єдності, розвитку культури академічної автономії й творчості вищих навчальних закладів як запоруки стійкого саморозвитку. Уряд країни (або регіону чи міста), яка вирішила стати лідером у своєму регіоні або на світових ринках у певному сегменті, передусім вкладає кошти в розвиток освіти, досліджень та прикладних розробок для підвищення додаткової вартості продукції та послуг... Виконання університетом ролі провідного наукового центру вимагає встановлення чітких орієнтирів його розвитку і визначення пріоритетних напрямів модернізації [24, с. 30].

Різноманітні наукові та навчальні заклади на теренах Європи конституують інтелектуально-культурний простір у межах якого, незважаючи на суперечності, формується європейська ідентичність. Вочевидь, освіта сьогодні спрямована на отримання систематизованих знань, умінь, навичок; вона завжди соціально детермінована; зачіпає докорінні інтереси суспільства, що стають полем зіткнення різних позицій та інтересів. Концепція «суспільства, що базується на знаннях», не обмежується коротким відрізком часу життя, оскільки культивується «освіта впродовж усього життя», тобто значне розширення поняття освіти. У сучасних умовах збільшується тривалість освіти, яка: 1) розпочинається з народженням людини і триває протягом усього життя; 2) розширюється мережа навчальних закладів; 3) збільшується сфера впливу освіти, до якої відносять не тільки інтелектуальний процес, а й формування всіх аспектів особистості: інтелектуального, емоційного, соціального, фізичного. У «знаньєвому суспільстві» висувуються нові вимоги до сфери освіти, які зумовлені переважно такими процесами, що відбуваються в науці і техніці:

- зростанням значення науково-технічного потенціалу в загальній системі виробничих сил;

- вирішального впливу набувають якісні характеристики інформаційного фактора як здатність генерувати принципово нові ідеї, адекватно їх оцінювати і швидко реалізувати на внутрішньому і міжнародному рівнях;

- зазначені параметри значною мірою залежать від кваліфікації кадрів – учених, техніків, робітників, а отже, і від ефективності системи освіти; виникненням нових знань, нових професій, нових спеціальностей, що свідчить про інтенсивні зміни кількісних співвідношень у професійній структурі трудових ресурсів;

- міждисциплінарним характером більшої частини нових напрямів у науці і техніці, оскільки відкриття і винаходи відбу-

ваються на межі наук, що свідчить про неадекватність традиційної структури вищої освіти, побудованої на предметній основі та динамізмом змін у сфері виробництва; перебудовою окремих підприємств, що потребують великих змін у професійному складі робочої сили [23, с. 88].

У «суспільстві знань» формування європейської ідентичності засобами освіти залежить від низки чинників, одним з яких є інтелектуальна та організаційно-інформаційна готовність педагога до впровадження нових методик і технологій навчання.

Фахівці зауважують, що ефективність діяльності педагога безпосередньо залежить від володіння механізмами та способами передавання змісту освіти тим, хто навчається. Останнє пов'язується з педагогічними технологіями – сукупністю процедур, засобів та способів вирішення педагогічних завдань, які застосовуються у певному алгоритмі (Педагогічна конституція Європи. Ст. 8.1). Особистий технологічний потенціал педагога охоплює кілька компонентів. Інтелектуальний компонент полягає в поінформованості в питаннях освітніх технологій як традиційних, так й інноваційних, розумінні їх концептуального ядра. Дієво практичний компонент – це володіння набором дидактичних методів, прийомів та організаційних форм, що становлять основу професійної майстерності; надбання власної педагогічної техніки, що виробилася в індивідуальній професійній діяльності і стала змістовою характеристикою особистого досвіду; навчально-методичний супровід викладання предмета, підготовленого самостійно або нагромаджену в процесі роботи. Емоційно-особистісний компонент визначається пристосуванням своїх професійних можливостей до учнівського контингенту, врахуванням індивідуальних запитів учнів, особистим досвідом спілкування з ними; характерними рисами вдачі (темперамент, інтуїція, акторські та організаторські здібності), що посилюють дієвий вияв професійних умінь [5, с. 62–63].

Як відомо, за останні роки в багатьох європейських країнах застосовується і набула певного досвіду модульна технологія навчання, яка посіла самостійне місце в структурних модифікаціях систем надання фахової освіти різних напрямів і рівнів, зокрема і педагогічної. Вона була підтримана рішенням Боннської конференції міністрів освіти країн Європейського Союзу, де зазначалося, що одним із напрямів підготовки суб'єктів навчального процесу є створення модульних програм з навчальних дисциплін, у яких міні-модулі можна легко замінити, поновити, трансформувати, адаптувати [7, с. 20].

Варіативність і гнучкість модульної технології навчання забезпечує всебічну підготовку студента, зокрема надає нові можливості для формування його світогляду як громадянина об'єднаної Європи.

Значимо також, що в країнах ЄС активно впроваджуються комбіновані технології навчання, які відповідають реаліям європейського освітнього простору – необхідності забезпечення вільного доступу до освітніх послуг представників різних країн, що відповідно зближує народи Європи та зміцнює європейську ідентичність.

Як стверджує О. Дубасенюк, у багатьох зарубіжних навчальних закладах останнім часом з'явилися так звані гібридні курси (hybridcourses). Це специфічна форма поєднання очного і дистанційного навчання, за якої окремі курси студент самостійно вивчає в електронному форматі, що не виключає його безпосередніх контактів з викладачем. Інтегрування дистанційного навчання в очне спирається на нове трактування змісту поняття «дистанціювання студента від викладача», в якому підкреслюється не фізичний, а педагогічний аспект феномену дистанціювання. Останнє тлумачиться як можливість забезпечення за допомогою дистанціювання студента від викладача його більшої автономності, що дозволяє суттєво покращити організацію самостійної роботи [10, с. 21].

Загалом педагогічні технології, що застосовуються на теренах ЄС, відповідають го-

ловним принципам розвитку європейської педагогічної освіти, які знайшли одностайну підтримку членів Ради Європи та Європейського Союзу, фахівців ЮНЕСКО, всіх членів загальноєвропейського простору вищої освіти. Це поглиблення демократизації і гуманізації навчального процесу, вільного доступу громадян до навчального процесу та постійне удосконалення якості підготовки і розвитку особистості майбутніх педагогічних кадрів, зокрема і для професійної школи, введення неперервної системи освіти та професійного відбору молоді на педагогічні професії, збереження і розвиток європейського культурного багатства і мовної різноманітності, зростання ролі медіаосвітньої підготовки викладача, використання новітніх навчальних технологій, збереження європейського менталітету тощо [17, с. 52].

Принциповим положенням «Педагогічної конституції Європи», яке зафіксоване у статті 8.3, є теза про те, що педагогічні технології не підлягають догматизації; в основі їх застосування – право вільного вибору вчителя, заснованого на його педагогічній майстерності та творчості.

Творчий підхід до застосування педагогічних технологій значно розширює можливості вчителя щодо формування європейської ідентичності в сучасних умовах – дозволяє йому застосовувати інноваційні методики навчання, проводити педагогічні експерименти, самовдосконалювати власну педагогічну майстерність тощо.

Антидогматизм як принцип організації освітнього простору та застосування педагогічних технологій, який зафіксований у «Педагогічній конституції Європи», є стрижневою умовою розвитку інноваційної освіти. Сільвер Г. зазначає, що інноваційна освіта – це освіта, яка має особливу ефективність, дає можливість досягти високого професійного рівня та компетентності, заснованих на розробленні і впровадженні нових технологій та працює на випередження. Розвиток науки ставить якісно нові вимоги до системи освіти, що має сприяти розвитку нових освітніх форм, концепцій

і технологій, тобто розвитку інноваційної освіти [27, р. 150].

Різноманітні форми інноваційної освіти, підкріплені новітніми педагогічними технологіями, створюють низку нових можливостей для сучасного педагога щодо формування світогляду європейської молоді, посилення підвалин європейської ідентичності.

Розмірковуючи над зазначеними вище проблемами, автор уточнює: «Що стосується інновацій, звичайно, академічні традиції підлягають змінам, вони еволюціонують відповідно до вимог інформаційного суспільства, яке не зможе успішно функціонувати, не оновлюючи та не нарощуючи свій науково-освітній потенціал. Насамперед утверджується традиція безперервної освіти. У міжнародних документах вона задекларована як необхідна умова розвитку особи, її здібностей і конкурентоспроможності на ринку праці. Вона вважається на сьогодні головною інновацією і є важливою стратегією для Європи, яка дозволить у майбутньому створити європейське суспільство, з якого утворюється суспільство прогресу, здатне забезпечити Європі незалежність від економічних і суспільно-політичних загроз інших держав. Зусилля в справі розвитку безперервної освіти в Європі мають не тільки культурні особливості і локальне значення, а також є засобом для індивідуального і колективного самоствердження. З цих причин в останні роки проблема навчання протягом усього життя стала однією з головних проблем інститутів Європейського Союзу, а конкретно – Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу» [2, с. 6–7].

На думку науковців, однією з найефективніших груп педагогічних технологій є інтерактивні технології, які дають можливість встановити безпосередній контакт з аудиторією, обмінюватися думками й емоціями, а в підсумку формувати європейську ідентичність комплексно як на когнітивному рівні, так і на емоційно-чуттєвому.

Дослідники констатують, що ключовим поняттям, яке визначає сутність інтерактивних методів, є «взаємодія». Взаємодію розуміють як безпосередню міжособистісну комунікацію, найважливішою особливістю якої є здатність людини грати роль іншого, уявляти, як її сприймає партнер по спілкуванню або група, і відповідно визначати власні дії. Педагогічна взаємодія – це обмін діяльністю між педагогом і учнями, в якому діяльність одного обумовлює діяльність іншого (інших). Вона є процесом спільної діяльності педагога і учнів, ознаками якого є:

- наявність спільної мети, очікуваного результату діяльності, який відповідає інтересам усіх і сприяє реалізації потреб кожного;
- планування, контроль, корекція і координація дій;
- присутність учасників в єдиному часі і просторі, що створює можливість безпосереднього контакту між ними;
- розподіл єдиного процесу співпраці, спільної діяльності між учасниками;
- виникнення міжособистісних взаємин [21, с. 128–129].

Для формування модерної європейської ідентичності вкрай важливою є не тільки інтелектуальна підготовка майбутнього педагога, а також його розвинені громадянські якості. Саме на цьому аспекті освіти майбутнього педагогічного працівника наголошують автори «Педагогічної конституції Європи», зауважуючи, що особливе навчання покладається на громадянську практику майбутніх педагогів; вона має наскрізний характер і здійснюється протягом усього процесу їх підготовки; її головна мета – інтегрувати майбутнього фахівця в систему суспільних відносин, сформувати громадянські якості, убезпечити вчителя від «споглядального» ставлення до життя, сформувати його активну громадянську позицію (ст. 9.5).

З погляду англійського дослідника сучасної європейської освіти А. Келлі, сьогодні недостатньо проповідувати молоді

демократичні ідеї засобами освіти. Ми повинні не просто вчити молодь брати участь у суспільному житті, а й створювати в межах навчання відповідний контекст, який відображав би демократичні форми суспільного життя, до яких ми готуємо молоду людину. Адже, безперечно, ніхто, особливо дитина чи молода людина, не сприйме морального повчання, яке не ґрунтується на моральній практиці [25, р. 101].

Вочевидь, громадянська позиція викладача, його особиста переконаність у значущості цінностей і традицій «Європейського дому» стає вагомим фактором формування європейської демократичної ідентичності в студентів та учнів. Громадянські якості починають викристалізовуватись у молодій людині в процесі навчання, саме тому бажано, щоб у фундамент організації навчально-виховного процесу були покладені такі принципи, як демократизм, відповідальність, взаємна повага, громадянська активність (спочатку на рівні навчального колективу), солідарність, толерантність тощо.

Загалом, потреба у формуванні та впровадженні демократичної освітньої політики як основи виховання демократичної людини полягає ще й у тому, що, відповідно до загальноприйнятих в Європі принципів демократичної організації суспільного управління, тільки освічені, компетентні і політично інтелектуальні громадяни можуть сприяти успішному розвитку власної держави. Існує глибокий та фундаментальний взаємозв'язок та взаємообумовленість демократичної сфери політичного управління в державі і демократично організованою освітньою системою, яка всебічно сприятиме постійному зростанню політичної культури і громадянської освіченості. Тільки держава, що спирається на високоосвічених громадян, самоорганізованих в активне і компетентне громадянське суспільство, може сподіватися на демократично-правову перспективу [4, с. 5–6].

Отже, професійна підготовка майбутнього педагога має призвести як до набуття ним низки необхідних знань та навичок,

так і до формування громадянської компетентності в різних вимірах – громадянсько-політичної, громадянсько-правової, громадянсько-культурної. У цьому разі педагог зможе фахово та усвідомлено формувати європейську ідентичність у студентів й учнів, спираючись на власні глибокі переконання.

У цьому контексті дослідники уточнюють, що характерною ознакою громадянсько-політичної компетентності особистості є навички та вміння щодо захисту власних і суспільнозначущих прав і свобод. Відповідно захистити та реалізувати свої права (розвинути громадянсько-політичну компетентність) громадянин має можливість тільки у правовій державі, правовому суспільстві, де кожна з гілок влади якісно виконує покладені на неї конституційні функції. Особлива роль у встановленні справедливості в правовому суспільстві відводиться судовій гілці влади, коли людина в інституційній, правовий спосіб здатна протистояти сваволі та порушенню своїх прав, що також зміцнює її громадянську позицію та розвиває громадянсько-політичну компетентність [15, с. 57].

Безсумнівно, у процесі подальшого розвитку особистих якостей у навчальному закладі, які характеризують європейську ідентичність, майбутній педагог має чітко усвідомити свої права й обов'язки як громадянина Європи, зрозуміти шляхи їх захисту, сформувати активну життєву позицію. Саме на такому підході до навчально-виховного процесу наголошує «Педагогічна конституція Європи».

Із цих міркувань у європейських країнах активно запроваджується громадянська освіта, у педагогічних навчальних закладах зокрема. Своєю чергою, фахівці визначають такі складові громадянської освіти:

1) громадянські навички (розвиток навичок прийняття рішень, порівняльний аналіз урядування й громадянськості; розвиток партисипативних навичок і громадянських чеснот через заходи кооперативного навчання);

2) громадянське знання (систематичне викладання основних понять і використання кейс-досліджень);

3) громадянські чесноти (застосування різнопланової літератури для навчання громадянським чеснотам) [22, с. 82].

Громадянська освіта в більшості європейських країн розглядається як важливий чинник формування демократичної громадянськості та європейської ідентичності. Виховання демократичної громадянськості (Education for democratic citizenship) розуміється в європейському освітньому просторі як навчання, проведення тренінгів, поширення інформації, а також як практична діяльність з метою надати учням і громадянам певні знання про права і свободи людини, політичні інститути певного суспільства, уміння відстоювати права і свободи і, що є важливим, демократичні цінності. Сьогодні в Європі зростає інтерес до громадянської освіти та виховання громадянськості, що обумовлюється такими чинниками: дефіцит демократії в аспекті участі громадян у прийнятті владних рішень, поширення політичного абсентеїзму, зростання екстремізму, полікультурний характер сучасних суспільств і прояви нетолерантності, розширення Євросоюзу та необхідність формування європейських цінностей у нових членів ЄС тощо [1, с. 2].

Продовжуючи аналізувати «Педагогічну конституцію Європи» як чинник формування європейської ідентичності, зауважимо, що сучасний педагог на теренах ЄС має низку прав і свобод у професійній сфері, зокрема мова йде про педагогічну та академічну мобільність. Так у статті 10.1. «Педагогічної конституції Європи» акцентується увага на тому, що характерною особливістю становлення та функціонування нового вчителя є високий рівень його академічної мобільності – здатності адекватно реагувати на зміни педагогічної реальності, знаходити відповіді на виклики епохи, пересуватись у педагогічному просторі відповідно до завдань, актуа-

лізованих суспільною освітньою політикою або ж у відповідь на зміну життєвих обставин.

Законодавчі та професійні можливості педагога бути мобільним у межах освітнього простору ЄС надають йому реальні перспективи не тільки обмінюватися досвідом з колегами, але й пізнавати культурні традиції народів Європи, знайомити з ними студентів й учнів, зміцнюючи так європейську ідентичність.

Вирішуючи комплексно проблему педагогічної й академічної мобільності, забезпечення якісних освітніх послуг, міністри освіти країн ЄС взяли на себе відповідальність розробки політики з питань педагогічної освіти. Наголошувалося на необхідності кращої координації різних напрямів педагогічної освіти, підвищенні стимулів для вчителів щодо вдосконалення професійних навичок упродовж життя, забезпеченні відповідності освітніх послуг потребам навчання з позиції їх кількості та якості. Окрему увагу заслуговують розроблені державами-членами напрями освітньої політики: континуум педагогічної освіти – забезпечення початкової освіти для вчителів, кар'єрне зростання та подальший професійний скоординований, послідовний розвиток гарантованої якості; професійні цінності – заохочення вчителів до практичної діяльності, наукових досліджень, розробки нових знань та інновацій; привабливість професії – можливість кар'єрного росту, збереження максимальної якості шкільної освіти; кваліфікаційні вимоги до навчання – забезпечення вчителів певною кваліфікацією; підтримка вчителів – забезпечення підтримки вчителям на початку своєї професійної кар'єри, наставницької підтримки, заохочення здобувати нові знання, навички та компетенції через формальне, неформальне та інформальне навчання, зокрема за програмами обміну і за кордоном, підтримка мобільності викладацького складу; школа лідерства: забезпечення можливості вчителям виконувати керівні функції, доступу до якісно-

го навчання у школі управління та керівництва [28, р. 13–14].

Академічна мобільність, яка задекларована у «Педагогічній конституції Європи», є важливим механізмом інтеграції освіти на теренах ЄС та водночас потужним чинником формування європейської ідентичності. Свідченням цього є започаткування в багатьох країнах Європейського Союзу так званого каунселінгу.

Як стверджує Ю. Клименко, педагогічний каунселінг щодо проблем професійно-педагогічної мобільності – явище, поширене в більшості європейських університетів, де створені Офіси мобільності. Координатор, або каунселор, надає послуги консультативного характеру всім бажаним взяти участь у програмах мобільності. Крім того, практикують проведення настановних сесій, метою яких є формування готовності потенційних учасників програм. Часто до діяльності таких офісів залучені професійні психологи, які надають кваліфіковані консультації. Мережа Euroguidance має цільовою групою насамперед радників (консультантів), забезпечуючи їх інформацією про можливості мобільності й надаючи документацію, необхідну для оформлення. Сьогодні ця мережа охоплює 27 країн-членів ЄС, а також Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію, Швейцарію і Туреччину [16, с. 353].

Для ефективної реалізації академічної мобільності необхідна потужна державна інфраструктурна забезпеченість, яка буде охоплювати низку установ, головною або проміжною метою яких стане актуалізація академічних обмінів. На сьогодні в європейських країнах побудована й успішно розвивається потужна інфраструктурна база, яка зумовлює розвиток інтернаціоналізації вищої освіти, а саме: забезпеченість персоналом, можливість поширення інформації серед об'єктів академічної мобільності та мережа консультаційних центрів. Наприклад, у Німеччині функціонує Німецька служба академічного обміну, у Великобританії – Британська рада,

в Іспанії – Інститут Сервантеса тощо. До факторів науково-інформаційного забезпечення належить поглиблене вивчення іноземних мов, зокрема мов міжнародного статусу. Вирішенням цієї проблеми є створення спеціальних освітніх програм та внесення змін до положень щодо академічної мобільності, а також створення та налаштування ефективної роботи спеціалізованих структур, що вирішують культурно-освітні питання на міжнародному рівні. Важливим структурним елементом є забезпечення інформаційно-наукової бази з відкритим доступом, що гарантує можливість контролю якості навчальних матеріалів, їх постійного оновлення та модернізації [6, с. 5–6].

Отже, академічна мобільність викладачів сучасної Європи всіляко підтримується на інституційному рівні, оскільки є складовою загальної політики Євросоюзу щодо інтернаціоналізації освітнього простору задля зміцнення європейської ідентичності.

Академічна мобільність впливає не тільки на професійні якості педагога, а й на його світогляд, ціннісні орієнтації і настанови. Як стверджується у «Педагогічній конституції Європи»: академічна мобільність сприяє формуванню крос-культурних цінностей учителя, толерантності, налаштованості на співпрацю (ст. 10.3). Сама природа академічної мобільності сприяє інтеграції освітнього простору Європи, зміцненню особистісних, професійних та культурних зв'язків між країнами ЄС.

Загалом академічна мобільність базується на спільних освітніх стандартах держав Євросоюзу, одним з найважливіших з яких є дотримання норм академічної доброчесності. Як відомо, у навчальних закладах країн ЄС прийняті Кодекси честі, що регулюють питання академічної доброчесності та посилюють морально-правову складову європейської ідентичності. Важливою умовою ефективного функціонування Кодексу честі, на думку експертів, є перманентна інформаційна кампанія,

яка спрямована на викладачів й студентів. Її метою є нагадування правил етичної поведінки та роз'яснення відповідальності в разі їх порушення. Переважно текст Кодексу честі надрукований у довіднику студента, буклетах, флаерах, розміщений на вебсторінці університету [14, с. 479].

Отже, лейтмотивом «Педагогічної конституції Європи» як чинника формування європейської ідентичності є ідея про те, що європейський учитель є свідомим як свого національного коріння, так і належності до загальноєвропейської спільноти народів. Його цінності зумовлюють можливість викладання не тільки в рамках національних навчальних програм, а й «поза їх межами». Готовність до прийняття різноманітності в рамках єдності є головним аспектом європейської ідентичності, що без упереджень ставиться до світу загалом [9, с. 48].

Як висновок зазначимо, що «Педагогічна конституція Європи» є значущим чинником формування європейської ідентичності, оскільки задекларувала принципи та цінності функціонування єдиного європейського освітнього простору, визначила напрями його розбудови на сучасному етапі. У «Педагогічній конституції Європи» чітко зафіксовано аксіологеми розвитку освіти на теренах Європи, які водночас є підґрунтям формування європейської ідентичності. До таких аксіологем автори цього документу відносять: толерантність, миролюбство, демократію, права людини, солідарність, милосердя тощо.

Відповідно формування європейської ідентичності неможливе без усебічно підготовленого педагога, який має належну інтелектуальну, організаційно-інформаційну та професійну підготовку. З позиції фундаторів «Педагогічної конституції Європи», викладач має володіти низкою компетентностей, а саме: комунікативною, компетентністю самоідентичності, компетентністю справедливості; лідерською компетентністю, дослідницько-аналітичною компетентністю; здатністю навчатися протя-

гом життя тощо. Найголовнішим завданням педагога в цьому контексті є створення відповідного навчального середовища, у якому цінності та принципи формування європейської єдності мали б пріоритетний характер.

У «Педагогічній конституції Європи» слушно наголошується на тому, що сучасний педагог має підготувати повноформатного суб'єкта європейського процесу, який здатен реалізуватися у «суспільстві знань». Фактично стратегічним завданням освітніх інституцій на теренах Європи є всебічне формування «громадянина Європи», який би світоглядно поділяв європейські демократичні та інтеграційні цінності. Для вирішення цього завдання у педагога має бути сформований особистий технологічний потенціал, який охоплює кілька компонентів: інтелектуальний компонент, який полягає в поінформованості в питаннях освітніх технологій; дієво практичний компонент, який передбачає володіння набором дидактичних методів, прийомів та організаційних форм; емоційно-особистісний компонент, що визначається пристосуванням своїх професійних можливостей до учнівського контингенту, врахуванням індивідуальних запитів учнів та ін.

Для формування європейської ідентичності вкрай важливим компонентом діяльності педагога є академічна мобільність, яка, на переконання авторів «Педагогічної конституції Європи», забезпечує не тільки професійне зростання та обмін досвідом, а й «виховання» толерантності, кроскультурних характеристик педагога, формує плюралістичний світогляд та зміцнює громадянські якості особистості. Відповідно особистий та професійний досвід педагога, набутий під час різноманітних програм академічного обміну, стажування, міжнародних проєктів, є неоціненним для формування європейської ідентичності, оскільки наочно демонструє переваги інтегрованого освітньо-наукового простору Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Амельченко Н.** Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України // Лабораторія законодавчих ініціатив. Програма Рада. Фонд Східна Європа. 33 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Analiz-Amelchenko_red.pdf
2. **Андрущенко В.** Європейський педагогічний досвід та національні традиції: гармонізація пріоритетів // Вища освіта України. 2014. № 3. С. 5–11.
3. **Андрущенко В.** Конституційний процес у галузі освіти: стратегічне рішення // Вища освіта України. 2013. № 3. С. 5–8.
4. **Андрущенко В. П.** Освіта як чинник формування демократичного світогляду студентів // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наук. праць] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об-ня "Нова парадигма". Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 119. С. 3–12.
5. **Андрущенко В., Табачек І.** Формування особистості вчителя в сучасних умовах // Політичний менеджмент. 2005. № 1. С. 58–69.
6. **Бака С. В.** Зарубіжний досвід державного регулювання забезпечення ефективності академічної мобільності // Державне будівництво. 2018. № 1. С. 1–12. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/4/4_4.pdf
7. Болонський процес у фактах і документах / упоряд.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін. Тернопіль: Вид. «Економічна думка» ТАНГ, 2003. 60 с.
8. **Гамерська І.** Європейські стандарти освіти в контексті Болонського процесу (історіогенетичні аспекти проблеми) // Молодь і ринок. 2010. № 9. С. 126–131.
9. **Десятов Т. М.** Європейська освітня політика в умовах міжкультурної взаємодії об'єктів освітнього простору // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. III(37), Issue 75. 2015. P. 45–49.
10. **Дубасенюк О. А.** Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки // Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14–47.
11. **Журавський В. С., Згуровський М. З.** Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. Київ: ІВЦ. Вид-во "Політехніка", 2003. 200 с.
12. **Зайцев В. В.** Пути развития отечественного педагогического образования в условиях Болонского процесса // Педагогическое образование и наука. 2005. № 1. С. 39–43.
13. Звернення Європейського форуму ректорів педагогічних університетів, Інститутів, Вищих педагогічних шкіл Європи до Президентів, Урядів та Парламентаріїв країн європейського простору // Гірська школа Українських Карпат: науково-методичний журнал. 2010–2011. № 6–7. С. 34–38.

REFERENCES

1. **Amelchenko N.** (2017). Analiz suchasnykh navchal'nykh prohram shchodo hromadyans'koyi osvity ta politychnoyi systemy Ukrayin [Analysis of modern educational programs for civic education and the political system of Ukraine]. Laboratoriya zakonodavchykh initsiatyv. Prohrama Rada. Fond Skhidna Yevropa. Laboratory of Legislative Initiatives. Council Program. Eastern Europe Foundation. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Analiz-Amelchenko_red.pdf [in Ukrainian]
2. **Andrushchenko V.** (2014). Yevropeys'kyy pedahohichnyy dosvid ta natsional'ni tradytsiyi : harmonizatsiya prioritytetiv [European pedagogical experience and national traditions: harmonization of priorities] / Vyscha osvita Ukrayiny. Higher education in Ukraine. No. 3, pp. 5–11. [in Ukrainian]
3. **Andrushchenko V.** (2013). Konstytutsiynnyy protses u haluzi osvity: stratehichne rishennya [The constitutional process in the field of education: a strategic decision]. Vyscha osvita Ukrayiny. [Higher education in Ukraine]. No. 3, pp. 5–8. [in Ukrainian]
4. **Andrushchenko V. P.** (2014). Osvita yak chynnyk formuvannya demokratychnoho svitohlyadu studentiv [Education as a factor in shaping the democratic worldview of students]. Nova paradyhma. Filosofiya. Politolohiya. Sotsiolohiya [New paradigm. Philosophy. Politology. Sociology]. Issue 119, pp. 3–12. [in Ukrainian]
5. **Andrushchenko V., & Tabachek I.** (2005). Formuvannya osobystosti vchytelya v suchasnykh umovakh [Formation of the teacher's personality in modern conditions]. Politychnyy menedzment [Political management]. No. 1, pp. 58–69. [in Ukrainian]
6. **Baka S. V.** (2018). Zarubizhnyy dosvid derzhavnogo rehulyuvannya zabezpechennya efektyvnosti akademichnoyi mobil'nosti [Foreign experience of state regulation of ensuring the effectiveness of academic mobility]. Derzhavne budivnytstvo. [State Construction]. No. 1, pp. 1–12. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/4/4_4.pdf [in Ukrainian]
7. Bolons'kyy protsess u faktakh i dokumentakh / uporyadnyky: M. F. Stepko, Ya. Ya. Bolyubash ta in. [Bologna process in facts and documents / compilers: M.F. Stepko, Ya. Ya. Bolyubash and others]. Ternopil: Ed. "Economic Thought" TANG, 2003, 60 p. [in Ukrainian]
8. **Gamerska I.** (2010). Yevropeys'ki standarty osvity v konteksti Bolons'koho protsesu (istoriogenetichni aspekty problemy) [European standards of education in the context of the Bologna process (historiogenetic aspects of the problem)]. Molod' i rynek. [Youth and Market]. No. 9, pp. 126–131. [in Ukrainian]
9. **Desyatov T. M.** (2015). Yevropeys'ka osvitnya polityka v umovakh mizhkul'turnoyi vzyemodiyi ob'yektiv osvitn'oho prostoru [European educational policy in terms of intercultural interaction of objects of educational space]. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. III (37), Issue 75, pp. 45–49. [in Ukrainian]
10. **Dubasienuk O. A** (2009). Innovatsiynni osvitni tekhnolohiyi ta metodyky v systemi profesiynno-pedahohichnoyi pidhotovky [Innovative educational technologies and methods in the system of

14. **Калиновський Ю. Ю.** Академічна чесність як чинник правового виховання студентської молоді // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 63 (№ 8). С. 477–482.

15. **Калиновський Ю. Ю.** Громадянсько-політична компетентність особистості як чинник розвитку правового суспільства в Україні // Сучасне суспільство / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 1 (5). С. 50–62.

16. **Клименко Ю. А.** Педагогічні умови формування професійно мобільного педагога у європейських вищих навчальних закладах С. 349–355. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_58_2/72.pdf

17. **Кравченко Т. В.** Особливості інженерно-педагогічної освіти з урахуванням вимог європейського освітнього простору // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2012. № 30. С. 50–56. 2. Педагогічна конституція Європи. URL: <https://svitovid6.webnode.com.ua/news/pedagogichna-konstitutsiya-jevropi/>

18. **Матвієнко О.** Тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні в контексті інтеграції до світового педагогічного простору // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2015. Вип. 53. С. 381–387.

19. **Нос Л. С.** Сучасні підходи до професійної підготовки вчителів початкової школи в країнах Європи // Молодий вчений. 2017. № 7. С. 309–312.

20. Педагогічна конституція Європи. URL: <https://svitovid6.webnode.com.ua/news/pedagogichna-konstitutsiya-jevropi/>

21. Педагогічні технології в підготовці вчителів: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. І. Ф. Прокопенка. 3-тє вид., допов. і перероб. Харків: ХНПУ, 2018. 457 с.

22. **Постригач Н.** Ретроспективний аналіз розвитку європейського виміру у громадянській освіті вчителів // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1.36. С. 80–83.

23. **Савченко С. В.** Трансформація глобального інформаційного суспільства в «суспільство знань» як фактор формування інтелектуального капіталу нації // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 70. С. 84–93.

24. **Товканець Г. В.** Тенденції розвитку європейської вищої освіти на початку XXI століття // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія. 2015. Вип. 1. С. 28–33.

professional and pedagogical training]. Profesiynna pedahohichna osvita: innovatsiyni tekhnolohiyi ta metodyky: Monohrafiya. [Professional pedagogical education: innovative technologies and methods: Monograph]. Zhytomyr: ZhSU Publishing House. I. Franko, pp.14–47. [in Ukrainian]

11. **Zhuravsky V. S., & Zgurovsky M. Z.** (2003). Bolons'kyi protses: holovni pryntsypy vkhodzheniya v Yevropeys'kyi prostir vyshchoyi osvity [Bologna process: the main principles of entry into the European space of higher education]. Kyiv: IVC. Polytechnic Publishing House, 200 p. [in Ukrainian]

12. **Zaitsev V. V.** (2005). Puti razvitiya otechestvennogo pedagogicheskogo obrazovaniya v usloviyakh Bolonskogo protsessa [Ways of development of domestic pedagogical education in the Bologna process]. Pedagogicheskoye obrazovaniye i nauka. [Pedagogical education and science]. No. 1, pp. 39–43. [in Russian]

13. Zvernennya Yevropeys'koho forumu rektoriv pedahohichnykh universytetiv, Instytutiv, Vyshchykh pedahohichnykh shkil Yevropy do Prezydentiv, Uryadiv ta Parlamentariyiv krayin yevropeys'koho prostoru [Address of the European Forum of Rectors of Pedagogical Universities, Institutes, Higher Pedagogical Schools of Europe to the Presidents, Governments and Parliamentarians of the European Space]. Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat. Naukovo-metodychnyy zhurnal. [Mountain School of the Ukrainian Carpathians. Scientific and methodical journal]. 2010–2011. No. 6–7, pp. 34–38. [in Ukrainian]

14. **Kalinovsky Yu. Yu.** (2012). Akademichna chesnist' yak chynnyk pravovoho vykhovannya studentiv'koyi molodi [Academic honesty as a factor of legal education of student youth]. Hileya [Gileya]. Issue 63 (№8), pp. 477–482. [in Ukrainian]

15. **Kalinovsky Yu. Yu.** (2014). Hromadyans'kopolitychna kompetentnist' osobystosti yak chynnyk rozvytku pravovoho suspil'stva v Ukrayini [Civil and political competence of personality as a factor in the development of legal society in Ukraine]. Suchasne suspil'stvo: zbirnyk naukovykh prats'. [Modern society: a collection of scientific works]. Issue. 1 (5), pp. 50–62. Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. [in Ukrainian]

16. **Klymenko Yu. A.** Pedahohichni umovy formuvannya profesiynno mobil'noho pedahoha u yevropeys'kykh vyshchykh navchal'nykh zakladakh [Pedagogical conditions of formation of a professionally mobile teacher in European higher educational institutions] (pp. 349–355). URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_58_2/72.pdf [in Ukrainian]

17. **Kravchenko T. V.** (2012). Osoblyvosti inzhenerno-pedahohichnoyi osvity z urakhuvanniam vymoh yevropeys'koho osvith'noho prostoru [Features of engineering and pedagogical education taking into account the requirements of the European educational space]. Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy. [Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems]. No. 30, pp. 50–56. [in Ukrainian]

18. **Matvienko O.** (2015). Tendentsiyi rozvytku profesiynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly v Ukrayini v konteksti intehratsiyi

do svitovoho pedahohichnoho prostoru [Tendencies of development of professional training of future primary school teachers in Ukraine in the context of integration into the world pedagogical space]. Psykholoho-pedahohichni problemy sil'skoyi shkoly. [Psychological and pedagogical problems of rural school]. Issue 53, pp. 381–387. [in Ukrainian]

19. **Nos L. S.** (2017). Suchasni pidkhody do profesiyanoi pidhotovky vchyteliv pochatkovoyi shkoly v krayinakh Yevropy [Modern approaches to vocational training of primary school teachers in Europe]. *Molodyy vchenyy* [Young Scientist]. No. 7, pp. 309–312. [in Ukrainian]

20. Pedahohichna Konstytutsiya Yevropy [Pedagogical Constitution of Europe]. URL: <https://svitovid6.webnode.com.ua/news/pedagogichna-konstitutsiya-jevropi/> [in Ukrainian]

21. **Prokopenko I. F.** (Eds). (2018). Pedahohichni tekhnolohiyi v pidhotovtsi vchyteliv: navchal'nyy posibnyk [Pedagogical technologies in teacher training: textbook. 3rd ed., fdd. and reworked]. Kharkiv: KhNPU, 457 p. [in Ukrainian]

22. **Postrygach N.** (2012). Retrospektyvnyy analiz rozvytku yevropeys'koho vymiru u hromadyans'kiy osviti vchyteliv [Retrospective analysis of the development of the European dimension in civic education of teachers]. *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho*. Seriya: Pedahohichni nauky. [Scientific Bulletin of the Nikolaev State University named after V.O. Sukhomlynsky. Series: Pedagogical sciences]. Issue 1.36, pp. 80–83. [in Ukrainian]

23. **Savchenko S. V.** (2017) Transformatsiya hlobal'noho informatsiynoho suspil'stva v «suspil'stvo znan'» yak faktor formuvannya intelektual'noho kapitalu natsiyi [Transformation of the global information society into a «knowledge society» as a factor in the formation of the nation's intellectual capital]. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*. [Humanitarian Bulletin of the Zaporozhye State Engineering Academy]. Issue 70, pp. 84–93. [in Ukrainian]

24. **Tovkanets G. V.** (2015) Tendentsiyi rozvytku yevropeys'koyi vyshchoyi osvity na pochatku XXI stolittya [Trends in the development of European higher education in the early XXI century]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnogo universytetu*. Seriya: Pedahohika ta psykholohiya. [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and psychology]. Issue 1, pp. 28–33. [in Ukrainian]

25. **Kelly A. V.** Education and Democracy: Principles and Practices. London: SAGE, 1995. 222 p.

26. **Marco Snoek and Irēna Žogla.** Teacher Education in Europe; Main Characteristics and Developments // *Becoming a Teacher Educator. Theory and Practice for Teacher Educators*. Anja Swennen and Marcel van der Klink. Springer Science+Media B.V. 2009. P. 11–29.

27. **Silver H.** Managing to Innovate in Higher Education // *British Journal of Educational Studies*. 1999. Vol. 47. P. 145–156.

28. Teachers' Professional Development – Europe in international comparison – An analysis of teachers' professional development based on the OECD's Teaching and Learning International Survey (TALIS). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Union, 2010. 200 p.